

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

ДИНАМИКА

НА КОМПОЗИТНИЯ ИНДЕКС „ИКОНОМИКА НА СВЕТЛО“
И ПОД-ИНДЕКСА „ЗАЕТОСТ НА СВЕТЛО“
ПРЕЗ 2021 г.

гр. София,
декември 2022 г.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

СЪДЪРЖАНИЕ:

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ.....	3
ВЪВЕДЕНИЕ – ЦЕЛ И СТРУКТУРА НА ДОКЛАДА.....	4
РАЗДЕЛ 1. РЕЗЮМЕ.....	5
РАЗДЕЛ 2. КОМПОЗИТЕН ИНДЕКС „ИКОНОМИКА НА СВЕТЛО“.....	8
2.1. Статистически компонент	9
2.2. Социологически компонент.....	12
РАЗДЕЛ 3. ПОД-ИНДЕКС „ЗАЕТОСТ НА СВЕТЛО“.....	15
3.1. Статистически компонент.....	16
3.2. Социологически компонент.....	17

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

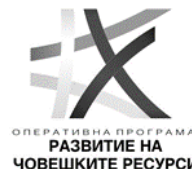
АИКБ - Асоциацията на индустриалния капитал в България
БНБ - Българска народна банка
ДОО - Държавно обществено осигуряване
ЕСИФ - Европейски структурни и инвестиционни фондове
КИИС - Композитен индекс „Икономика на светло“
КСО - Кодекс за социално осигуряване
МРЗ - Минимална работна заплата
МОД - Минимален осигурителен доход
МФ - Министерство на финансите
НС - Народно събрание
НРС - Наблюдение на работната сила
НСИ - Национален статистически институт
НОИ - Национален осигурителен институт
ПИЗС - Под-индекс „Заетост на светло“
СБС - Структурна бизнес статистика

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

ВЪВЕДЕНИЕ – ЦЕЛ И СТРУКТУРА НА ДОКЛАДА

Настоящият доклад има за цел за поредна 12 година да представи стойностите на Композитния индекс „Икономика на светло“ (КИИС) и на новия Под-индекс „Заетост на светло“ (ПИЗС), изчислени въз основа на статистически и социологически данни за 2021 година.

Формирането на Композитния индекс изхожда от разбирането, че част от икономическите процеси протичат „под повърхността“, не се отчитат от административните органи и по този начин дават основа за паралелното съществуване на формална и неформална (неофициална, неотчетена) икономика. Това е явление, което съществува във всички съвременни икономики, макар и в различна степен, и неговото изследване е от съществена важност за изграждането на ефективна икономическа политика.

В доклада се разглежда динамиката на КИИС и на новия ПИЗС, който бе създаден в изпълнение на Проект BG05M9OP001-1.051-0001 „Подобряване достъпа до заетост и качеството на работните места чрез ограничаване и превенция на недекларираната заетост“. В хода на изпълнение на проекта, като основен резултат се открие надграждането на Композитния индекс „Икономика на светло“, както и разработването на под-индекса „Заетост на светло“. Разширяването и актуализирането на КИИС, а така също и конструирането и представянето на новосъздадения ПИЗС показват ангажираността на Асоциацията на индустриалния капитал в България с процесите на изсветляване на българската икономика.

В новия индекс са включени три статистически показателя и седем социологически. Освен това, в доклада са отразени актуализирането и разширяването на КИИС. В хода на изпълнението на цитирания по-горе проект, съставът на КИИС е разширен с нови показатели, фокусирани върху трудовия пазар, извършено е прецизиране на методологията на изчисляване на някои от показателите, съобразени са промените в нормативната уредба и данъчните ставки, които имат влияние върху изчисляването на отделните показатели.

Не на последно място, променен е срокът, в който се извършват изчисленията за индексите. До 2019 г. КИИС се изчисляваше в средата на текущата година с предварителни данни за предходната година. От 2020 г. обаче, разширяването на индекса с нови показатели, данните за които излизат по-късно през годината, налага изчисленията да се извършват в края на текущата година с окончателните данни за предходната година¹.

В доклада са представени и коментирани стойностите на различните показатели, формиращи индексите за 2021 г. и те са сравнени със съответните стойности от предходната 2020 година.

¹ Всяка година в периода април - май Националният статистически институт (НСИ) публикува „предварителни“, а до края на месец ноември - „окончателни“ данни за икономиката на страната и за основните макроикономически показатели за предходната година. В някои случаи поради промяна на методологията или на базите за изчисление се публикуват и „ревизирувани“ данни за предходни години.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

Двата индекса КИИС и ПИЗС са колкото свързани, толкова и различни. ПИЗС е под-индекс на КИИС, т.е. конструиран е въз основа на показатели, които влизат в КИИС. Но в него се използват само тези показатели, които се отнасят до сивите практики на трудовия пазар. Композитният индекс Икономика на светло е по-широк и обхваща освен сивите практики на трудовия пазар, още и сивите практики, идентифицирани в други сектори на икономиката. В този смисъл ПИЗС, използвайки част от показателите на КИИС го надгражда, давайки количествено изражение в статика и динамика на тенденциите на сивите практики на трудовия пазар.

Двата индекса са така конструирани, че тяхното покачване отразява изсветляване на икономиката, т.е. намаляване на проявленията на сивата икономика. И разбира се, обратно – спадането на техните стойности е сигнал за отстъпление на светлата икономика, т.е. за разширяване на сивите практики за сметка на светлата икономика.

Докладът е разработен по следната структура:

- ❖ **Раздел 1.** – представено е кратко резюме с основните резултати.
- ❖ **Раздел 2.** – анализирана е динамиката на Композитния индекс Икономика на светло и на показателите, които го съставят.
- ❖ **Раздел 3.** – разгледана е динамиката на Под-индекса Заетост на светло и на неговите показатели.

РАЗДЕЛ 1. РЕЗЮМЕ

Всяка година в края на месец ноември Националният статистически институт (НСИ) публикува данните за икономиката на страната и за основните макроикономически показатели за предходната година, които изграждат статистическия компонент на Композитния индекс. Това дава възможност през декември 2022 г. да се пресметне статистическия компонент на КИИС. Паралелно с това в началото на 2022 г., беше проведено традиционното социологическо проучване с панел респонденти, през изградената информационна система към НЦ „Икономика на светло“. Така проведената анкета отразява мнението на бизнеса и на зетите относно тенденциите в развитието на сивата икономика през 2021 година. В резултат на набраните по този начин данни, пресметнатата стойност на КИИС за 2021 г. е 78,40 процента пункта, което бележи ръст спрямо 2020 г. и плътно приближаване до стойността през 2019 г. (2020 г. – 77,49; 2019 г. – 78,54). Тези стойности показват, че българската икономика като цяло относително изсветлява през 2021 г. спрямо 2020 г., като посивяването, наблюдавано през 2020 г. спрямо 2019 г. (годината с най-голям дял на светлата икономика до сега) е компенсирано в много голяма степен, но не напълно. По отношение на стойностите на ПИЗС се наблюдава ръст спрямо 2020 г., и достигане стойност от 82,08 процентни пункта, която обаче надвишава стойността за 2019 г. (78.87)

Асоциацията на индустриалния капитал в България изчислява и публикува стойностите на КИИС от 2010 г. и за целия период до 2019 г. този индекс показва устойчива тенденция към нарастване с единствено изключение през 2014 година, когато стойностите достигат до 66,35 процентни пункта. Тази динамика отразява тенденцията за изсветляване на българската икономика, за което усилия полагат всички заинтересовани страни, като предприемат целенасочени мерки за ограничаване на сивата икономика.

През 2020 г. за първи път след 2014 г. се наблюдава отново пречупване на тенденцията за изсветляване на българската икономика - сивата икономика, неформалните практики се бяха разширили. Това е неблагоприятно явление, но то не е необичайно и неочаквано, защото годините 2014-та и 2020-та са кризисни години за българската икономика. Годината 2021 г. е година на започналото възстановяване от пандемичната криза и това обяснява изсветляването на икономиката. И макар че кризите през 2014 и през 2020 година имат съвсем различен характер, те мотивират сходно поведение за икономическите субекти. Проследяването на тенденцията във времето налага виждането, че когато икономиката е в криза, сивите практики имат тенденцията да се разрастват. Това е естествена стресова реакция на предприемачите и на заетите и безработните, които прибегват до различни „сиви“ практики за оцеляване на бизнеса и запазване на доходите. Това поведение е в известна степен рационално и в известна степен – рожба на паническа реакция при влошаване на бизнес средата. Освен това, въпросното явление съвсем не е непознато по света и далече не е български патент – то е наблюдавано в много страни и е отразено в икономическата литература.

Анализът на отделните компоненти и показатели, които съставят двата индекса, дава детайлизирана картина на измененията в проявленията на сивите практики. Той е изложен в следващите раздели на доклада и от него се вижда по какъв начин икономическите субекти са реагирани на икономическата криза през 2020 г., породена от пандемията COVID 19 и поетапното излизане от нея през 2021 г., макар и в ситуация на много несигурна политическа обстановка в страната.

През 2020 г. и 2021 г. в българската икономика се наблюдават две взаимно противостоящи сили, които въздействат върху мотивацията за поведение на икономическите субекти по съвършено противоположен начин. От една страна е тенденцията за прилагане на сиви практики с цел оцеляване. През 2020 г. реалният БВП спада с 4%, загубени са работни места - броят на наетите спада спрямо 2019 г. от 2323 хил. на 2212 хиляди. В условията на тежка криза за редица икономически дейности много фирми изпитват сериозни финансови затруднения, други направо спират работа за по-кратки или по-дълги периоди, освобождава се персонал, намаляват доходите. Такава среда неизбежно мотивира икономическите субекти към прилагането на сиви практики с цел да се оцелява в условията на кризата. Тази тенденция остава валидна и за 2021 г., макар и значително отслабена. Годината 2021-ва е година на възстановяване на икономиката като цяло, но високите цени на енергията през втората половина на годината и особено в последното тримесечие и породената от тях инфлация продължават да създават кризисна обстановка.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

От друга страна, остават различните мерки на правителството за подпомагане на бизнесите, които по подразбиране изискват позициониране в светлата част на икономиката. Получаването на каквато и да е помощ изисква деклариране на реалните обороти и на реалната печалба, което тласка работодателите към „изсветляване на дейността им“ и в крайна сметка е и мотивация за изсветляване на възнагражденията.

За разлика от 2020 г., когато динамиката на показателите от двата индекса даваше основание да се каже, че в крайна сметка е доминирала първата тенденция, през 2021 г. е обратното - тенденцията за изсветляване отново започва да взимат връх. През 2021 г., композитният индекс е по-висок отколкото през 2020 г. и практически догонва стойността на индекса от 2019 г.

Ако през 2020 г., с основание отчитаме, че програмите за подкрепа от страна на държавата се бяха оказали забавени и с недостатъчно покритие, то през 2021 г., състоянието на мерките за подпомагане на бизнеса беше по-канализирано, а обхватът им – много по-широк. Това е допринесло съществено за обратното разрастване на „светлата икономика“ и съответно – за повишаването на композитния индекс.

Срещу сериозното влияние на правителствените мерки в подкрепа на бизнеса, действа насрещното влияние на фактор с по-дългосрочен характер и по-далечен хоризонт. До 2021 година, а и през нея, за продължителен период от време, се наблюдава натиск върху пазара на труда, за който основателно можем да предположим, че ще продължи и през следващите години.

Не става дума само за последиците от пандемичната криза, които продължават да предизвикват сериозни дебати². Става дума за комплекс от въздействащи негативни фактори, сред които се открояват продължаващото непропорционално на производителността на труда и на средната работна заплата увеличение на минималната работна заплата (МРЗ); административното определяне на минималните осигурителни доходи (МОД); продължаващата несигурност, свързана с пенсионноосигурителните отношения, където основен принцип на работа си остава импровизацията, гарнирана със солидна доза популизъм при пълна липса на ясна, пряка и неизкривена връзка между осигурителен доход и получавана пенсия в бъдещето при първия стълб на пенсионната система (ДОО). Тези фактори действат съвсем не от вчера. Те са дългосрочни фактори, действащи от доста време, които освен всички други свои негативни ефекти върху икономиката, по никакъв начин не мотивират заетите да се осигуряват върху реалните си доходи.

Бъдещата динамика на сивата икономика е много важна, защото нейният дял в страната остава относително висок. Редица международни проучвания определят България като страната с най-висок дял на сивата икономика от всички страни в Европейския съюз. Това е пречка за нейното икономическо и социално развитие и има очевидна необходимост от продължаване на дискусиите и анализите върху това

---

² Достатъчно е да си спомним яростните дебати около Становището на Икономическия и социален съвет на тема: „Икономическите последици от разпространението на COVID-19 в България и мерки за преодоляването им“: http://www.ised.bg/wp-content/uploads/2021/06/2021_06_21_Pomoshthen_doklad_kam_Stanovishte_na_ISS_za_COVID-19.pdf

явление и по-нататъшни мерки за ограничаването му и свеждането му до много по-ниско ниво.

РАЗДЕЛ 2. КОМПОЗИТЕН ИНДЕКС „ИКОНОМИКА НА СВЕТЛО“

За 2021 г. КИИС има стойност 78.40, което представлява ръст в сравнение с 2020 година, когато стойността му е 77.49. Това означава, че в сравнение с 2020 година, светлата част на българката икономика се е увеличила и относителният дял на сивата икономика (икономиката в сянка) се е свил. Динамиката на отделните компоненти на индекса е показана в Таблица 1.

Таблица 1. Стойности на КИИС

	Тегло	2020	2021
Статистически компонент	50%	43.38	44.14
Социологически компонент	50%	34.11	34.26
Работодатели	30%	21.18	20.97
Работници и служители (наети)	20%	12.93	13.29
Общо	100%	77.49	78.40

Източник: Собствени изчисления

Както се вижда от таблицата, двата компонента на КИИС имат еднаква динамика на нарастване. Статистическият компонент нараства с 0.76 единици (от 43.38 на 44.14), а социологическият компонент с 0,15 единици (от 34.11 на 34.26). Тъй като двата компонента имат еднакво тегло, нетният ефект върху КИИС е увеличение с 0,91 единици.

Причините за тази динамика се разглеждат по долу в доклада, в съответните раздели, посветени на отделните компоненти. Но на нивото на агрегатния КИИС, следва да се отбележат няколко факта.

За целия период от 2010 до 2021 година КИИС показва устойчива тенденция към нарастване – за този период индексът се покачва от 63.35 до 78.40. Тази динамика отразява тенденцията за изсветляване на българската икономика, резултат от редуцирането и премахването на редица сиви практики. Изключенията от тази благоприятна тенденция са през 2014 г. и 2020 г., когато Индексът отбелязва спад съответно спрямо 2013 г. и 2019 година. Трябва да се отбележи, че **и в двата случая този спад се оказва временен – само за една година, като през** съответната следваща година КИИС продължава да нараства. През 2021 г., индексът нараства и се доближава до стойността през 2019 г., като продължава устойчивата тенденция за покачване.

Това покачване **показва** относително намаляване на сивата икономика, което е благоприятно като явление. **Противопоставянето между стремително нарастващите цени на електроенергията като фактор водещ до „посивяване“ и мерките на правителството за помощ на предприятията, в крайна сметка показва известен превес за „изсветляването“.** По този начин 2021 година се оказва както година на

възстановяването на Брутния вътрешен продукт, така и година на възстановяване на дела на светлата икономика.

В този смисъл, увеличаването на КИИС отразява благоприятна динамика – относително намаляване на сивата икономика. Тук важното е как ще се развие динамиката на сивата икономика занапред – **най-вече дали подобриенето от 2021 г. ще бъде начало на нов дълъг период на нарастване на „икономиката на светло“, за сметка на „сивата икономика“ или ще се окаже локална флуктоация (краткосрочно отклонение), валидна само за конкретната година.**

2.1. Статистически компонент

Статистическият компонент на КИИС се състои от 7 показателя, като два от тези показатели (Акцизи и Международна търговия) имат по два под-показателя. Данните за стойностите на тези индикатори са показани в Таблица 2. В нея се виждат стойностите на отделните индикатори, теглата, с които те се претеглят и техните претеглени стойности, които образуват статистическия компонент на КИИС.

Таблица 2. Стойности на показателите от статистическия компонент на КИИС

	Тегло	2020		2021	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Разплащания в брой	20.00%	79.00	15.80	79.27	15.85
Деклариран ДДС	13.56%	94.92	12.87	98.22	13.32
Осигурени заети	5.50%	88.17	4.85	91.05	5.01
Наети с договор	1.58%	98.20	1.55	98.39	1.55
Деклариран трудов ресурс	5.50%	87.25	4.80	88.77	4.88
Акцизи					
Акцизи - тютюневи изделия	3.28%	92.25	3.02	92.20	3.02
Акцизи - алкохолни напитки	0.28%	76.84	0.22	83.02	0.24
Международна търговия					
Търговия – ЕС	0.20%	96.00	0.19	92.78	0.19
Търговия извън ЕС	0.10%	75.00	0.08	81.63	0.08
Общо	50%		43.38		44.14

Източник: Собствени изчисления

Стойностите на отделните показатели очертават следната картина. Спрямо 2020 г. има подобриение при всички 7 показателя. Така при показателите Разплащания в брой и Деклариран ДДС, тяхното повишаване осигурява общо 0,5³ единици прираст на КИИС.

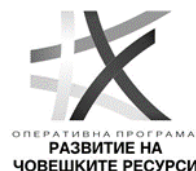
³ Всички коментирани стойности на показателите са след претегляне, защото по този начин участват в

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

При показателите Деклариран трудов ресурс и Акцизи също се наблюдава известно подобрене. Общо те се увеличават с 0,1 единици. Останалите показатели Наети с договор и Международна търговия запазват същите показатели като предходната 2020 г. Осигурените заети от своя страна нарастват с 0,16 единици, което е добра предпоставка за намаляването на сивите практики. Общата равносметка е, че всички 7 показателя нарастват, като нетния ефект е положителен – статистическият компонент на КИИС нараства с 0.76 единици.

Причините за този резултат по отношение на разплащанията за стоки и услуги могат да се намерят в запазената през годината банкова стабилност, по-бавния темп на нарастване на парите в обръщение, спрямо балансите в разплащателните сметки, ограничаването на разплащанията в брой и увеличаването на безкасовите разплащания.

По отношение на събираемостта на ДДС роля имат продължаващата в годините поредица от действия на Правителството, МФ и НС за подобряване и усъвършенстване на режима на облагане с ДДС, както и намаляването на данъчната ставка за някои дейности (ресторантьорство, книги, детски храни), като една от мерките на икономическата политика за подпомагане на бизнеса в условията на криза. А показателят за събираемост на акцизите леко се повишава заради акцизите върху алкохолните напитки - статистическите данни отчитат нарастване на събираемостта спрямо 2020 година както при големите производители (данъчни складове), така и при малките обекти за дестилиране.

Прави впечатление, също така, съвкупността от 3-те показателя, свързани с трудовия пазар – Осигурени заети, Наети с договор и Деклариран трудов ресурс. Наети с договор запазва своята тенденция непроменена от 2020 г., а Осигурените заети са се покачили с 0,96 единица, което показва една добра тенденция за намаляване на сивите практики. Показателят Деклариран трудов ресурс също бележи ръст с 0,08 единици. Като цяло ефектът от динамиката на трите показателя е изключително положителен, което дава отражение и на статистическия компонент на ПИЗС, коментирано по-долу в Раздел 3.1.

Показателят Акцизи се формира от два под-показателя – Акцизи тютюневи изделия и Акцизи – алкохолни напитки. През 2021 година се наблюдава запазване на стойността на индикатора Акцизи – тютюневи изделия, който по начало е един от индикаторите с най-висока стойност. Това е резултат на факта, че през последните години бяха направени много усилия и беше отчетен съществен напредък за пресичане на контрабандните канали и намаляване на търговията с цигари без бандероли. По принцип, международните изследвания отчитат за България един от най-ниските проценти на търговия с контрабандни цигари, сравнено с другите европейски страни и със средното равнище за Европа.

При под-показателя Акцизи – алкохолни напитки се наблюдава минимален ръст, в резултат от наложилата се тенденция в последните години за осъществяване на активна контролна дейност на Агенция “Митници“ и Националната агенция по приходите, изразяваща се в засилени проверки и дистанционен контрол при

композиционния индекс.

производителите и при търговците на алкохолни напитки. Тук проблемите са основно в структурата на индустрията, която се характеризира от една страна с множество корпоративни производители, но освен това и със стотици малки производители (селски казани) и дори с възможности за домашно производство. Всичко това обективно затруднява контрола на тази дейност. В същото време икономическата и пандемична криза през 2020 г. и 2021 г., довели до загубени работни места и намалени доходи, е насочила поведението на потребителите към търсене на продукти с по-ниски цени и качество, което е естествената ниша на сивите продажби, но явно тази тенденция е овладяна.

Макар да се наблюдава увеличаване на показателя за акцизи, то е минимално, на него следва да му се обърне внимание. То показва, че усилията за ограничаването на сивата икономика трябва да продължат и да станат постоянни, като се променят съобразно специфичните прояви на сивите практики. Постигнатото на даден етап много лесно може да бъде пропиляно в случай на „отпускане“ сред компетентните органи.

Показателите Международна търговия – ЕС и Международна търговия – извън ЕС на практика запазват стойностите си. Тук трябва да се отчете, че източник на данни за изчисляване на показателя „Външна търговия – ЕС“ е базата данни COMEXT, която се предоставя от Евростат и данните от статистическите бюра на Турция, Украйна, Република Северна Македония, които се съпоставят и сравняват с данните за „Външна търговия“, предоставени от НСИ на България. Данните от тези източници са предварителни и практиката показва, че те често се ревизират. В резултат на това изчисленията за тези показатели могат да търпят последващи промени.

Както се вижда от анализа на показателите, онези практики на сивата икономика, които са се разширили и противодействат на тенденцията на изсветляване на българската икономика са свързани основно с COVID 19 кризата през 2020 година. Тази криза е много специфична и доведе до това, че редица икономически дейности като въздушен транспорт, хотелиерство, ресторантьорство, развлекателна индустрия, туризъм и др., както и свързаните с тях доставчици функционират с намален капацитет или не функционират изобщо за определени периоди. В същото време мерките за подкрепа от страна на държавата през 2020 г. се оказаха забавени и с недостатъчно покритие, загубени са работни места, намалели са доходите. В резултат на това не е неочаквано, че в стремежа за оцеляване някои фирми са наемали работници и служители без договори или с договори, но с условия за „заплати в плик“. Не е неочаквано и че в условията на загубени работни места и несигурност за дълбочината и продължителността на кризата работници и служители са се съгласявали да работят при тези условия.

През 2021 г. влиянието на мерките на правителството за подкрепа на предприятията в условията на пандемия вече се усеща по много по-осезателен начин и това на този етап обръща тренда на „сивата икономика“ от нарастване през 2020 г. към намаляване през 2021 година.

2.2. Социологически компонент

Социологическият компонент на КИИС се формира от два под-компонента - Работодатели и Работници и Служители. Първият от тях е съставен от 11 показателя, а вторият от 7 показателя, като показателите и на двата под-компонента се изчисляват въз основа на отговорите на анкета, проведена в началото на 2022 г. с репрезентативни групи от съответните респонденти през информационната система на Национален център „Икономика на светло“. Респондентите получават по електронна поща анкетна карта, която при попълване от тяхна страна записва получените резултати директно в системата, като прави и съответните изчисления, на база предварително изработената Методика за изчисляване на индекса, която всяка година се актуализира. По същество този компонент отразява мнението на работодателите (бизнеса) и работниците и служителите (наемния труд) относно проявленията, размерите и динамиката на сивата икономика.

Резултатите за отделните показатели са представени в Таблица 3. и Таблица 4. В тях, също както в Таблица 2, след наименованието на всеки показател са показани по пет числа, които са съответно: теглото, с което показателят участва в Композитния индекс, стойността на показателя и стойността на показателя след претегляне съответно за 2020 г. и 2021 година.

През 2021 година стойността на социологическият компонент се покачва на 34,26, след като през 2020 г. е била 34,11, а през 2019 г. – 35,76 Стойността на този компонент през 2019 г. продължава да е най-високата, която е регистрирана след 2010 г., т.е. наблюдава се пречупване през 2020 г. на устойчивата до този момент (с изключение на 2014 г.) тенденция за нарастване на тази стойност, което обаче е последвано от обратна тенденция през 2021 година. Но стойността на показателя за 2021 г., макар и повишена спрямо 2020 г., не се доближава достатъчно близко до стойността през 2019 година.

Тук следва да се отчете специфичният характер на социологическия компонент. По същество той отразява мненията, перцепцията, усещането на различни икономически субекти относно проявленията на сивата икономика. И макар големия брой респонденти и репрезентативността на извадките да предполагат неизместеност на оценките, все пак вероятно в някаква степен върху стойностите на социологическия компонент е оказала въздействие и политическата и икономическа среда през 2021 година. Подобно на 2020 г., 2021 година беше кризисна по-малко в икономическо отношение заради пандемията, но тя беше в още по-голяма степен кризисна в политическо отношение. Заcikлянето на политическата система в страната несъмнено се отразява негативно върху усещанията и настроенията на анкетираните.

Актуалният размер на социологическия компонент се формира от намаление при единия и увеличението при другия под-компонент – при Работодателите спадът е от 21,18 на 20,97, а при Работниците и служителите увеличението е от 12,93 на 13,29. Увеличението при Работниците и служителите е по-голямо, поради което нетният ефект е положителен и като цяло социологическият компонент нараства.

Таблица 3. Стойности на показателите от социологическия компонент на КИИС – Работодатели

	Тегло	2020		2021	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Пазар на труда - работа с договори	1.7%	69.6	1.18	76.32	1.30
Пазар на труда - работа с договори на пълно възнаграждение	1.7%	78.6	1.15	83.24	1.42
Пълно отчитане на реализираната продукция	3.3%	73.0	2.41	68.66	2.27
Легален внос и износ	3.3%	71.0	2.34	77.32	2.55
Коректно деклариране на мита и данъци	3.3%	70.2	2.32	75.17	2.48
Коректно възстановяване на ДДС	3.3%	76.4	2.52	75.99	2.51
Коректно провеждане на обществени поръчки	3.3%	63.1	2.08	65.77	2.17
Разплащане по банков път между фирми	1.7%	85.6	1.46	88.23	1.50
Разплащане по банков път на работници и служители	1.7%	85.3	1.45	85.35	1.45
Наличие на система за качество	3.3%	64.0	2.11	26.39	0.87
Дял на светлата икономика	3.3%	65.45	2.16	74.47	2.46
Работодатели – общо	30.0%		21.18		20.97

Източник: Собствени изчисления

Показателите, отразяващи оценката на бизнеса за разпространението на сиви практики в икономиката (Таблица 3.), са единадесет. За 2021 г. спрямо 2020 г. три показателя намаляват, а останалите осем се повишават. Минимално намаление има при показателите Пълно отчитане на реализираната продукция и Коректно възстановяване на ДДС. По-съществено намаление, което в крайна сметка се отразява за цялостно намаление на под-компонента Работодатели има при показателя Наличие на система за качество. Тук влияние може да е оказал стремежът към минимизиране на разходите в

условията на криза, като някои фирми може да са съкратили (вероятно временно) таксите за поддържане и сертификация на такива системи.

Увеличение през 2021 г., спрямо 2020 г. има при всички останали осем показателя. По-специално внимание следва да се обърне на показателите, свързани с пазара на труда (Работа с договори и Работа с договори на пълно възнаграждение), които нарастват съществено. Обяснение на това може да се търси в предприетите мерки от държавата за подкрепа на бизнеса – преди всичко програмата „60:40“. Също така, двата показателя за разплащания по банков път (с контрагенти и с работници и служители) продължават да растат, което е резултат на тенденцията на повишаване на финансовата култура във връзка с цифровизацията и естественото разширяване на дела на електронни транзакции в България и внедряването на редица нови продукти и услуги в тази област, като например разширяването на безконтактните плащания. Динамиката на тези показатели кореспондира с отчетеното в статистическия компонент относително намаляване на разплащанията в брой и съответно намаляване на риска от неформални транзакции.

Като проблемна област следва да се разглеждат отново сферата на обществените поръчки и лицензионните и разрешителните процедури. Този показател през 2021 г. увеличава своята стойност, но увеличението е относително слабо и показателят остава на най-ниско ниво от, спрямо всички останали. Динамиката му заслужава внимание, поради продължаващите проблеми с обществените поръчки - както по отношение на усвояването на средствата от ЕСИФ и НПВУ, така и на средствата, разходвани през държавния бюджет.

Показателите, отразяващи оценката на наетите за разпространението на сиви практики в икономиката (Таблица 4.), са седем. Четири от тях се увеличават през 2021 г. спрямо 2020 година, а три спадат, но агрегиращият компонент като цяло се повишава. Един от трите спадащи индикатора е Издаване на касови бележки за стоки, но намалението на този индикатор е минимално. Другите два спадащи индикатора са свързани с поемането на допълнителната работа, извън основната – Допълнителна работа с договор и Допълнителна работа с договор на пълно възнаграждение. Явно подобряването по отношение на трудовия пазар, отчетено от статистическите индикатори и от работодателите се отнася преди всичко до основната работа на наетите.

Таблица 4. Стойности на показателите от социологическия компонент на КИИС – Работници и служители

	Тегло	2020		2021	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Основна работа с договор	1.7%	73.4	1.25	82.47	1.40
Основна работа с договор на пълно възнаграждение	1.7%	63.5	1.08	78.97	1.34

Допълнителна работа с договор	1.7%	75.2	1.28	40.8	0.69
Допълнителна работа с договор на пълно възнаграждение	1.7%	52.5	0.89	50.98	0.87
Издаване на касови бележки за стоки	3.3%	79.7	2.63	79.01	2.61
Издаване на касови бележки за услуги	3.3%	46.1	1.52	59.64	1.97
Коректно деклариране на данъци върху доходите на физическите лица	6.7%	63.9	4.28	65.82	4.41
Работници и служители	20.0%		12.93		13.29

Източник: Собствени изчисления

Разликите между стойностите на отделните показатели очертават областите, в които са нужни повече усилия за противодействие на сивата икономика. Тези области според представителите на бизнеса са преди всичко свързани с необходимостта от ограничаване на работата без официални договори и подобряване на прозрачността и гарантирането на реална конкуренция при провеждането на обществените поръчки и разрешителните и лицензионните режими. Според работниците и служителите най-проблемните области остават издаването на касови бележки при продажбите на услуги и работата (основна и допълнителна) с официални договори, но с неофициално „заплащане в плик“.

РАЗДЕЛ 3. ПОД-ИНДЕКС „ЗАЕТОСТ НА СВЕТЛО“

ПИЗС е съставен на базата показатели, които се отчитат от КИИС, но само тези от тях, които са свързани с пазара на труда. Неговата конструкция е аналогична на КИИС – съставен е от два компонента Статистически и Социологически. Подобно на КИИС нарастването на ПИЗС се свързва с изсветляване на икономиката, а намаляването с „посивяване“. Индексът е фокусиран само върху трудовите отношения и в този смисъл дава по-стеснена картина на явлението сива икономика, отколкото КИИС, но в същото време заостря вниманието върху трудовия пазар, където проблемите са най-съществени и с най-дългосрочно въздействие.

Стойностите на ПИЗС и на неговите компоненти са показани в Таблица 5. и както се вижда от нея, индексът се увеличава от 77.96 за 2020 г. на 82,08 за 2021 година.

Таблица 5. Стойности на ПИЗС

	Тегло	2020	2021
Статистически компонент	50%	44.50	45.49
Социологически компонент	50%	33.46	36.59
Работодатели	30%	22.23	23.93
Работници и служители (наети)	20%	11.23	12.66

Общо	100%	77.96	82.08
------	------	-------	-------

Източник: Собствени изчисления

3.1. Статистически компонент

Както бе отбелязано в Раздел 2.1, при обсъждането на статистическия компонент на КИИС, показателите, свързани с трудовия пазар нарастват. При КИИС, другите показатели, отчитащи проявленията на сивите практики, извън трудовия пазар, нарастват в различна степен, но когато се отчита с по-тесен фокус, само показателите за трудовия пазар, благоприятната динамика е по-силно изразена – статистическият компонент на ПИЗС се покачва от 44.50 на 45.49, т.е. сивите практики на трудовия пазар са се свили по-съществено от другите области, в сравнение с 2020 година. Конкретните стойности са показани в Таблица 6.

Таблица 6. Стойности на показателите от статистическия компонент на ПИЗС

	Тегло	2020		2021	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Осигурени заети	22%	88.17	19.3	91.05	19.91
Наети с договор	6%	98.20	6.1	98.39	6.17
Деклариран трудов ресурс	22%	87.25	19.1	88.77	19.41
Общо	50%		44.5		45,49

Източник: Собствени изчисления

3.2. Социологически компонент

Като цяло социологическият компонент на ПИЗС бележи ръст от 3,14 единици за 2021 г., спрямо 2020 година (отделните под-компоненти и показатели за представени в Таблица 7.).

Таблица 7. Стойности на показателите от социологическия компонент на ПИЗС

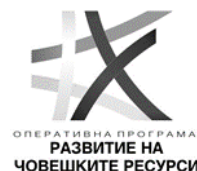
	Тегло	2020		2021	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Работодатели	30%		22.23		23.93
Пазар на труда - работа с договори	15%	69.58	10.44	76.32	11.45
Пазар на труда - работа с договори на пълно възнаграждение	15%	78.62	11.79	83.24	12.49

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

АСОЦИАЦИЯ
НА ИНДУСТРИАЛНИЯ
КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
РАЗВИТИЕ НА
ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ

Работници	20%		11.23		12.66
Основна работа с договор	5%	63.35	3.17	82.47	4.12
Основна работа с договор на пълно възнаграждение	5%	63.53	3.18	78.97	3.95
Допълнителна работа с договор	5%	65.22	3.26	40.8	2.04
Допълнителна работа с договор на пълно възнаграждение	5%	32.5	1.63	50.98	2.55
Общо	50%		33.46		36.60

Източник: Собствени изчисления

От гледна точка на състава и структурата на ПИЗС, прави впечатление, че оценката за сивите практики на трудовия пазар е сходна от страна на бизнеса и от страна на работниците и служителите. И работодателите и наетите считат, че има съществено изсветляване на трудовия пазар по отношение на работата с договори, както и с договори на пълно възнаграждение. Тук мненията на двете групи респонденти съвпадат и това вероятно е резултат от действащите през 2021 г. правителствени програми за подпомагане в условия на криза, които бяха така регламентирани, че стимулираха в определена степен изсветляването на реалните възнаграждения.

Но в същото време, по мнение на наетите, има отстъпление по отношение на допълнителната работа с договор, затова тяхната преценка е за по-слабо изразена положителна динамика на трудовия пазар като цяло. Това вероятно се дължи на фирми и индивиди, които са били в по-затруднено финансово положение и до които покритието на програмите за подкрепа вероятно не е достигнало.